

О ДОЛАСКУ И БОРАВКУ ДАБРОБОСАНСКОГ МИТРОПОЛИТА САВЕ КОСАНОВИЋА У ЦРНОЈ ГОРИ КРАЈЕМ XIX ВИЈЕКА

Као сарајевски или дабрабосански митрополит Сава Косановић сукобио се 80-тих година са католичком пропагандом и окупационом влашћу у Босни и Херцеговини. То је митрополита Саву натјерало да емигрира у Црну Гору. О овоме је, међутим, Ристо Шушњић написао чланак „Долазак митрополита Саве Косановића у Црну Гору“. Ту се расправља да ли се Косановић о доласку претходно договорио са црногорском владом, какве је реперкусије то произвело на аустријско-црногорске односе и да ли се црногорска влада при том руководила намјером да Косановића на неки начин употреби против Аустро-Угарске.¹ Са нешто нове грађе могућно је углавном расвијетлити околност доласка Косановића у Црну Гору и указати колико је црногорска влада могла да се њиме користи у политичке сврхе.

Митрополит Сава Косановић родом је Црногорац. Рођен је 1839. године у Бањанима. Као дијете ступио је у манастир Житомислић код Мостара. Основну школу завршио је у Мостару а богословију у Београду. Закалуђерио се и постао архимандрит 1872. године. Наредних година запажен је као јавни радник на културно-националном пољу. У бурним догађајима херцеговачког и босанског устанка против турске власти 1875—1878. године, Косановић, међутим, није узимао виднијег учешћа.²

Послије окупације Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, Косановић се у одбрани интереса своје цркве сукобљава са католичком пропагандом и режимом Венијамина Калаја. На челу католичке пропаганде тада је био познати фанатични клерикалац сарајевски надбискуп Штадлер. Католичка црква врши све јачи притисак на православну цркву, у крајњем циљу да је принуди на унију под приматом Ватикана. То је саставни дио општег аустријског политичког курса да се сузбије српска национална мисао у Босни и Херцеговини, тј. овјековјечи постојећа владавина. У прво вријеме окупације Сава Косановић као архимандрит није био у моћи да се ефикасније одупире тој антисрпској политици. Али пошто је 1881. године био устоличен за епископа, а у достојанству сарајевског митрополита, он ступа у отворену борбу са католичком пропагандом и окупационом влашћу. Године 1883. митрополит Сава издао је на становништво окружницу у којој директно оптужује окупациону власт за угрожавање православља од стране католичанства. У тој борби са Калајевим режимом Сава Косановић није могао дуго да издржи. Године 1884. поднио је оставку на положај. Калај, зачуђен таквом отворе-

¹ Записи, 1939, XXI, стр. 211—222.

² Станоје Станојевић, Народна енциклопедија, II, 386; Глас Црногорца од 6. I 1889. и 15. II 1903.

ношћу и одлучношћу Косановића, најприје се устезао да му одобри тај корак. Али сљедеће године оставка му је уважена. Аустроугарска влада сада хоће да Косановића онемогући у политичкој дјелатности: одређује му годишњу пензију од 3.000 фунти под условом да је може уживати само у Бечу.³ Са овим рјешењем митрополит Сава се само привремено и привидно мири.

Пошто није могао да даље живи у Босни, митрополит Сава убрзо покушава да са одобрењем црногорске владе пређе у свој завичај. Прилику је употребио када је о божићним празницима крајем 1885. и почетком 1886. године био на хаџилуку у Палестини. На проласку кроз Цариград јавио се црногорском посланику код Порте Митру Бакићу. Ту је изразио жељу да пређе и стално се настани у Црној Гори. Нестрпљиво очекујући одговор црногорске владе, Косановић из Јерусалима моли да му се отворено каже може ли доћи у Црну Гору. Уз то наглашава да у случају негативног одговора неће ни за длаку промијенити своја осјећања „према нашој милој Црној Гори и љубљеноме господару“. Разумјеће да би у питању била само бојазан од вјероватног негодовања са аустријске стране.⁴ Посланик Бакић је инсистирао да му се јасно нареди шта да каже Косановићу. Цетиње је међутим оклијевало са одређеним одговором.⁵

Митрополит Сава је још неколико мјесеци боравио на Истоку. У мају је дошао у Цариград. Смјестио се у грчки квартал Фанар, у близини резиденције Цариградске патријаршије. Одавде он упорно моли да се његово питање дефинитивно ријешити. „док се на друго нијесам ријешити, то јест ићи у Беч.“⁶ Књаз Никола је ових дана био у посјети Бечу. Његовим одсуством црногорски министар иностраних дјела в. Станко Радоњић образлаже (или се изговара) што не може да пошаље у Цариград „сасвим одређене инструкције“. Ипак напомиње да појава Косановића у Црној Гори не би била пријатна бечкој влади. На крају Радоњић поручује Бакићу да се Косановић још мало стрпи, а ако нема новаца да јави како би му упутили за „лутни трошак до овамо“.⁷ Из свега је јасно да су на Цетињу иначе жељели да им митрополит Сава дође, али су се очито плашили да то аустроугарска влада не схвати превише озбиљно.

Одговором Цетиња Косановић је, према Бакићу, био лично задовољан. Држао је да је питање његовог доласка у Црну Гору позитивно ријешено, само треба мало причекати. Даљи раз-

³ „Застава“, Нови Сад, 13. II 1903, чланак поводом смрти Саве Косановића; Државни музеј — Цетиње, приновљени рукописи, посл. писма, из извјештаја руског посланика на Цетињу Аргилопула — мин. ин. дјела Русије Гирсу од 26. XII 1888, бр. 25, о доласку Косановића у Црну Гору.

⁴ Државни архив на Цетињу — Фонд Мин. ин. дјела, фасц. 17. С. Косановић — М. Бакићу, 19. I 1886.

⁵ Исто, М. Бакић — мин. ин. дјела В. Ст. Радоњићу 7. II 1886.

⁶ Исто, Бакић — Радоњићу, 11. V 1886.

⁷ Исто, 18. V 1886.

говор са Косановићем црногорски посланик опширније резимира. Тако, митрополит Сава не жели да живи у конфинацији у Бечу. Понуду пензије од 3.000 форинти није ни одбио ни прихватио, него је као аконтацију узео само 1.000 форинти и отпутовао на Исток. Тамо је пошао с намјером да у повратку дође у Црну Гору. Истина, у Цариграду је предао молбу за аустроугарску владу, преко амбасадора барона Калиће, да жели да живи у Босни као приватно лице, и само под тим условом прихвата пензију. Али овај корак, преноси Бакић, срачунат је само на то да ће сигурно бити одбијен.⁸ Кад би било могуће, мислимо да би митрополит Сава живљење у Босни радо претпоставио доласку у Црну Гору. Јер мотиви његове емиграције препоручују га црногорској влади да га у евентуалном погодном моменту употрејеби у политичке сврхе. А митрополит Сава доиста ће жељети да то избјегне.

У очекивању дефинитивне одлуке Цетиња, Сава Косановић налази за могућно да на око мјесец дана пође у Свету гору. Одавде пише лично књазу Николи. Он бољећиво моли књаза да му дозволи да опет падне на онај камен гдје је „први пут очи отклопио“. Наступиле су околности које су онемогућиле да остане на столици митрополита дабробосанског, па се морао уклонити „са ваздашњом благодарношћу према августјејшем ћесару аустроугарском и са неугасивом љубављу према народу мојем“. Стога он жели да се врати у „рођену отаџбину“, да у миру проведе остатак свога живота.⁹ Косановић дакле, можда тек сада, није толико оптимиста да ће убрзо доћи у Црну Гору. Не види се ни да сматра немогућним да се врати откудa је дошао. На сваки начин, сљедећег мјесеца митрополит Косановић је отпутовао у Босну. Јављајући о томе, Бакић се плаши да се књаз што не наљути на њега. Кривицу баца на цетињску владу што је превише одуговлачила, „... требала га је одмах примити или одбити“, ¹⁰ правда се Бакић. По свему изгледа, Косановић је изгубио стрпљење и наду да ће брзо доћи у Црну Гору. Бакићева стрепња од књаза упућује да је црногорска влада жељела да Косановић још чека на њену коначну одлуку. Ипак, митрополиту Сави нијесу затворена врата за долазак у Црну Гору.

Митрополит Сава морао је из Босне да пређе у Беч. Ту је још близу годину и по дана мирно уживао аустријску пензију. Никаквим јавним пословима није се, наравно, могао бавити. Бечка полиција надгледала је његово кретање.¹¹ Из даљег се може закључити да аустријске власти нијесу ништа дознале о наведеним договарањима Саве Косановића са црногорском владом.

⁸ Исто, 24.V 1886.

⁹ Држ. музеј на Цетињу — арх. одјељење, фасц. за 1886, датирано „јуни 1886“.

¹⁰ Држ. архив — МИД, 20.VII 1886.

¹¹ Види Р. Шушњић „Долазак Саве Косановића у Црну Гору“, Записи, XXI, 211—222.

Крајем 1888. године митрополит Сава поново је пошао из Беча, наводно на хаџилук у Палестину. Упутио се преко Новог Сада и Београда, па је скренуо за Солун. Одавде је Сава обавијестио књаза Николу да долази у Црну Гору. Јављајући о овоме, руски отпрањник послова на Цетињу додаје да „то није без неког политичког значења“ с обзиром на то да је Косановић био бранилац националног духа у Босни и Херцеговини.¹² Просто обавјештење о кретању из Солуна упућује да се Косановић на неки начин претходно споразумио са црногорском владом. Због потребе респектовања од аустријске владе ствар је свакако требало извести строго тајно.

У Црну Гору хаџи-Сава је дошао 17. XII 1888 (датиуми су свуда наведени по старом календару). Допловио је бродом Аустријског лојда из Пиреја под Бар. У бродску листу путника био се уписао под именом Дионисије Николић поп из Бара. Пошто се искрцао, одсио је у једној гостионици на Пристану. Овдје га је послѣ неколико сати посјетио ађутант престолонаследника Данила Михаило Поповић. Сјутрадан, у пратњи овог ађутанта, Косановић је посјетио надбискупа Милиновића и православну цркву у Бару (данашњи Стари Бар). Представници црногорске власти свуда су Косановићу указивали посебну пажњу. При томе је особито запажено да митрополит није посјетио аустријског вишеконзула у Бару.¹³

Аустријски службени кругови тврдо су вјеровали да је Косановић дошао у Црну Гору по договору са црногорском владом, или бар са њеним знањем и одобрењем. Ипак, никаквих стварних обавјештења нијесу имали. Тек један шпијунски извјештај са пута Косановића за Солун и Атину служи им као јача индиција да је дошао по договору. По томе извјештају Косановић је говорио како у Бечу не може да живи, како га свуда у стопу надзиру и шпијунирају и како ништа не може да ради у интересу ствари којој је увијек служио. Затим Косановић, наводно, вјерује да ће у Босни и Херцеговини убрзо избити један покрет у којем ће сваки Србин бити спреман да се жртвује за национално ослобођење. За успех је неопходна помоћ Русије. Ради тога он ће поћи тамо и заједно са српским митрополитом Михаилом молити цара за ослобођење „потштених Срба“. Осим тога, Косановић је још наводно изјављивао да су садашње старјешине православне цркве у Босни и Херцеговини обичне креатуре Калајеве, митрополит Николајевић је интригант, оборио га је да би заузео његово положај, и слично.¹⁴ Све је то аустријским властима служило као доказ да је Косановић отишао са чврстом одлуком да се више

¹² Држ. музеј, п. рукописи, посл. писма, 28. XII 1888, отпрањник послова Штајн — Гирсу.

¹³ Шушњић, нав. чланак, 212; упореди изв. Мих. Поповића — мин. Радоњићу, ДАЦ, МИД, ф. 19, 17. XII 1888.

¹⁴ В. Шушњић, Исто, 220—221.

не врати у Беч. Даље би слиједио закључак да у Црну Гору није дошао незван, већ по одобрењу Цетиња. Али ово прије свега показује да аустројске власти нијесу ништа знале ни о каквим договорима Косановића са црногорском владом. Што се тиче политичких изјава инкриминисаних Косановићу у томе извјештају, можемо тврдити да су оне у суштој супротности са његовим стварним, тј. заиста разборитим и трезвеним политичким расуђивањем и држањем.¹⁵ Из даљег ће се унеколико видјети да је Косановић био далеко од илузија о скорашњем ослободилачком покрету у Босни, помоћи Русије и сличном. Наравно, могућно је да је Косановић невезано изјављивао ово или оно, можда у циљу да обмане непријатеља, итд.

На Цетиње је Сава Косановић дошао на Бадњи дан, 24.XII 1888. године. Како пише полузванични „Глас Црногорца“, у сусрет су му надомак Цетиња пошли неки његови бивши ђаци и лични пријатељи. Са њима се упутио право у манастир, гдје је и одсио. Затим се нарочито подвлачи лоше стање здравља митрополита Саве. Дворски љекар др Миљанић утврдио је да Сава болује од хроничног бронхијалног катара, од „емфазе и сињње“. Др Бамбергер наводно му је некада савјетовао да би требало да живи у сувим, од вјетра заклоњеним мјестима и по могућству „близу његовог мјеста рођења“. Због тога, закључује се овдје, Косановић је одлучио да остатак свога живота проведе у стаљбини, а књаз му је дозволио да сам изабере мјесто боравка.¹⁶ Дан доласка на празник, начин дочека и смјештај, инсистирање на болести, све је то усмјерено да се другим ријечима гласно каже како црногорска влада долазак Косановића третира искључиво као неполитичку ствар. Разумије се, то је било намијењено аустројској влади.

Аустроугарска влада је негодовала због доласка Косановића у Црну Гору. Њен посланик на Цетињу Милинковић извјештавао је 19.I 1889. године о своме разговору са књазом Николом у вези са тим. Спољне околности и манифестације Косановићева доласка Милинковић је тако изложио књазу да је то била створена алузија како је доласку морао претходити договор. Књаз Никола је то категорички одбијао, али је исто тако увјеравао аустројског посланика да ће Косановић морати да се лојално држи према Аустро-Угарској. Милинковић ипак схвата да је књазу било немогуће да спријечи долазак Косановића, јер би тиме одступио од свога општеполитичког правца и изазвао неугодан утисак код руских и панславистичких кругова. Када је Косановић већ ту,

¹⁵ Када је првом приликом у Цариграду разговарао са Бакићем о доласку Косановића у Црну Гору, Косановић се нпр. о новом дабробосанском митрополиту Николајевићу изражавао доста похвално — како је боље што је он изабран него да је неко други, да је пријатељ цркве и народа и да му је честитао на избору. ДАЦ, МИД, ф. 17, изв. Бакића — Радоњићу, 19.I 1886.

¹⁶ „Глас Црногорца“, 6.I 1888. г.

књаз би се њиме могао користити, сматра Милинковић, да га у „погодној прилици употрежи против нас“.¹⁷

Посланик Милинковић разговарао је и са самим Косановићем, одмах по разговору са књазом. Косановић се, према овим наводима, брани углавном бацајући кривицу на Калаја. Он веома жали што му се није дозволило да живи у Босни. Цар му је то обећао, али је Калај покварио. Антиаустријску политику никада није водио. На долазак у Црну Гору одлучио се на путу — разболио се и није имао храбрости да настави за Јерусалим. Намјерава да овдје остане стално. Нада се да ће му и у Црну Гору достављати пензију. Уколико му је и укину, цару ће увијек остати захвалан. Цар је веома милостив и праведан, али, на жалост, поред њега „има још неких царића“. Поред свега, увјеравао је Косановић Милинковића, увијек ће остати лојалан према Аустро-Угарској. Милинковић је том приликом покушао да одврати митрополита Саву од намјере да остане у Црној Гори; опомињао га је да ће иначе изгубити пензију и дати материјала противницима да га нападају. Али ништа није помогло — Сава је чврсто остао при својој одлуци.¹⁸

Општи закључак Милинковића јесте да присуство Саве Косановића у Црној Гори не представља за сада никакву опасност по унутрашњи мир у окулираној Босни и Херцеговини, ни у случају ако се он не би хтио придржавати својих обећања о лојалном држању према Аустро-Угарској. Књаз Никола сам води политику, а у догледно вријеме не постоји услова да Косановића истури у каквој агитацији против режима у окупираним провинцијама. Постоји, по Милинковићу, извјесна опасност да се Косановићева случаја докопају руски панславистички кругови, да од тога створе политичко мучеништво, фикцију о гоњењу православа и подупирању католичанства, и уопште нападају аустро-угарску политику у Босни и Херцеговини. Стога је Милинковић за то да му се не одузима пензија, јер би то ишло наруку панславистичкој пропаганди а њега самог још прије бацило у наручје непријатеља Аустро-Угарске.¹⁹

Горњи извјештај Милинковића аустријски министар иностраних послова гроф Калноки доставио је министру за Босну и Херцеговину Калају на мишљење. Калај засигурно држи да је Сава Косановић дошао у Црну Гору по споразуму са књазом Николом, а такође да је ту имала посла и руска политика. Поглавар Босне и Херцеговине слаже се са Милинковићем да ће књаз држати Косановића да би га у неком случају употрежио против Аустро-Угарске. Али шансе за такав рад, на примјер у Херцеговини као најближем и традиционалном акционом подручју Црне Горе, данас су веома мале. Пензију Косановићу одмах

¹⁷ Види Шушњић, исто, 211—214.

¹⁸ Исто, 214—217.

¹⁹ Исто, 217—219.

укинути, иначе би такву великодушност непријатељи схватили као слабост аустријске владе. Прихвативши овај Калајев радикалнији став, Калноки је закључио да Косановићу више уопште не треба придавати никакав значај.²⁰

Аустроугарска влада ипак је зазирала од тога да би Косановић могао бити незгодан у будућности, у перспективи заштравања и активизирања српског и југословенског националног питања у монархији. Сада је Косановић тек у педесетој години живота, а дијагнозе о стању његова здравља сматране су преувеличаваним. Иначе, за црногорску владу било је згодније што је успјела да Косановића доведе тајно. Тако се ствар свршила без већег замјерања аустријској влади.

Послије овога митрополит Сава Косановић живи у Улцињу. Књаз Никола дао му је на уживање доста богато имање. То је свакако из фонда земаља муслиманских емиграната послје рата 1876—1878. Имање су чиниле „двје куће са баштом“, 286 стабала маслина, 33 рала (преко 6 хектара) обрадиве земље и једна штала „16 метара дугачка и неколико широка“. У црногорским размјерама оволико имање могло се сматрати међу најбогатијима. Имање је, свакако по жељи књаза Николе, Косановић завјештао будућој Световасиљевској цркви која се крајем XIX вијека градила у Никшићу. Извршилац завјештања имао је бити сам књаз Никола.²¹ Осим овога, Косановић је од црногорске владе за неко вријеме примао и пензију, али не знамо у коликом износу.²²

Књаз Никола и црногорска влада од почетка настоје да Косановићу нађу одговарајућу дужност или политичку улогу. Најприје се помишљало да му се додјели црногорска „Захумско-рашка“ епархија са сједиштем у Острогу. Овдје долазе у великом броју Босанци и Херцеговци на ходочашће, па би само присуство њиховог бившег митрополита значило и извјесну национално-политичку пропаганду. Од тога се убрзо одустало, из разлога што би у том случају иначе честољубиви Косановић био потчињен цетињском митрополиту.²³

Прилика да митрополита Саву Косановића покушају искористити за једну значајнију политичку сврху пружила се 1890. године. Црногорска и српска влада, уз потпору руске владе, заједнички су покренуле акцију код Порте и Цариградске патријаршије да на митрополитску столицу у Призрену доведу Србина. На заузимање поглавито црногорске владе, за кандидата је истакнут митрополит Косановић. О овоме, међутим, намјеравамо другом приликом опширније да говоримо, а овдје ћемо само укратко

²⁰ Исто, 219—221.

²¹ ДМЦ, арх. одј., 29.III 1896.

²² ДМЦ, п. рукописи, посл. писма, 18.XII 1891, бр. 32. Овдје је ријеч да Косановић добије руску пензију, а узгредно се каже да је до тада примао пензију од црногорске владе.

²³ Исто.

нешто напоменути. Косановић се те кандидатуре прихватио преко воље, тек из осјећања дуга према књазу Николи. Знао је да је готово немогуће успјети, јер патријаршија још увијек фаворизује Грке, а поготову ће се аустријска влада његовој кандидатури одлучно успротивити. Крајем 1891. године србијанска и црногорска влада послале су Косановића у Цариград, не би ли га отуда, као тобоже члана патријаршијског клера, некако лакше довеле на митрополитско мјесто у Призрену. За ову мисију руска влада додијелила му је годишњу пензију од 3.000 рубаља. Игра је, међутим, била исувише провидна да би се аустријска влада могла заварати. Вријеме је пролазило, а ствар се није помицала с мјеста. Порта је углавном била равнодушна према томе ко ће бити владика у Призрену, али није жељела да се замјери Аустро-Угарској због Косановића. Хаџи-Сава је увидио да је борба са његовом кандидатуром сасвим безизгледна, па је настојавао да се извуче из веома непријатног положаја. Послије много муке и компликација, успијева да се врати у Црну Гору у прољеће 1893. године. Црногорска влада још 1895. године покушава да га употреби у истом циљу, али поново без успјеха. Напокон је митрополит Сава могао сасвим мирно да живи у Улцињу.²⁴

До краја живота Косановић је уживао даровано му имање и руску пензију. Сва његова јавна дјелатност састоји се сада у повременом учешћу на значајнијим државним, црквеним и дворским празницима, пригодама и церемонијама. О томе би „Глас Црногорца“ донио неку биљешку.

Митрополит Сава Косановић умро је у Улцињу фебруара 1903. године. „Глас Црногорца“ излаже његову биографију преко читаве прве стране повећаним словима. Између осталог ту се говори како се покојни Косановић због лошег здравља није могао примити понуђене рашко-призренске митрополитске столице. Патриотизам његов веома се узноси: „Као Србин припадао је оној нашој генерацији од које ће трудно која јачим националним одушевљењем пламњети. . . Његова вјера у побједу народне ствари није малаксавала и у тој се вјери с нама растануо“.²⁵ У самој ствари ово је понајвише био згодан повод да црногорска влада гласно опомене како се она у спољној политици и даље чврсто руководи националноослободилачким тежњама читавог српског народа.

Према свему, није се указала стварна могућност да митрополит Сава Косановић политички нашкоди Аустро-Угарској и у том погледу активније користи Црној Гори.

Новак РАЖНАТОВИЋ

²⁴ По подацима из Држ. музеја, Држ. архива на Цетињу, Архива Држ. секретаријата за иностране послове у Београду (1892—1895).

²⁵ „Глас Црногорца“, 15. II 1903.